

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЗМІСТУ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЦЕНТРАХ

Соціально-економічні перетворення, які відбуваються в Україні в умовах ринкових відносин, зумовлюють суттєві зміни змісту й форм організації навчально-виховного процесу в системі трудового навчання осіб з інвалідністю з метою підвищення якості їхньої підготовки до опанування доступних професій. Система трудового навчання в реабілітаційних установах для осіб з інвалідністю має значні прогалини та потребує оновлення в плані підготовки їх до життя в соціумі з максимальним урахуванням суспільно-економічних реалій, специфічних виробничих умов і відносин. Розвиток нових форм господарювання, запровадження у виробництво нової техніки й технологій, використання інформаційно-комунікаційних технологій вимагають підвищення рівня технологічної культури осіб з інвалідністю, що значно ускладнює їхню соціально-трудова адаптацію. Проблема настільки значуща, що її вирішення обов'язкове й вимагає перегляду науково-методичного забезпечення трудового навчання в системі реабілітаційних установ для осіб з інвалідністю. Основними завданнями реабілітаційної установи є всебічний розвиток особистості клієнтів, підготовка їх до самостійної життєдіяльності на основі формувань знань і вмінь з предметів, що створює передумови для подальшої їхньої соціально-трудова адаптації. Складник загальної підготовки осіб з інвалідністю до самостійної трудової та побутової діяльності є трудове навчання в реабілітаційних установах.

Трудова діяльність осіб з інвалідністю повинна сприяти розвитку їхньої мотиваційної сфери та самосвідомості, на основі яких посилюється ціннісне ставлення до праці, формуються уявлення про роль праці в житті людей, різноманітні професії, також формується внутрішня позиція та відбувається усвідомлення свого соціального Я [10].

Ключові слова: трудове навчання, особа з інвалідністю, реабілітаційна установа, виховання, корекція, програма, професійно-трудова адаптація.

Трудова навчання в реабілітаційних установах – це важливий складник загальної системи підготовки осіб з інвалідністю до самостійної трудової та побутової діяльності. Головна мета трудового навчання – формування технологічної грамотності особистості, підготовленої до життя й активної трудової діяльності в умовах сучасного високотехнологічного, інформаційного суспільства.

Мета статті – дослідження науково-методичних засад змісту трудового навчання осіб з інвалідністю в реабілітаційних центрах.

І. Бех, І. Бондар, Г. Дульнев, Г. Мерсіянова, С. Мирський, К. Турчинська, О. Хохліна та ін. вважали, що трудове навчання є важливим засобом інтелектуального, морального, фізичного, естетичного виховання й корекції недоліків психофізичного розвитку осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень [6].

На особливу увагу заслуговують дослідження в цьому проблемному полі таких науковців і практиків, як І. Бондар, А. Висоцька, А. Корнієнко, І. Куценко, В. Товстоган, К. Турчинська ін., що дає можливість унести суттєві доповнення до науково-методичних засад трудового навчання осіб з інвалідністю.

І. Бондар чітко окреслив основні етапи становлення трудового навчання осіб з інвалідністю. У дослідженнях Є. Білевича, К. Турчинської йдеться мова про активізацію навчальної діяльності клієнтів на уроках трудового навчання. А. Корнієнко вважав, що під час трудового навчання проходить процес формування позитивного ставлення до трудової діяльності. Про важливість корекційної спрямованості трудового навчання наполягала в дослідженнях Г. Мерсіянова, О. Хохліна [7].

Працюючи над удосконаленням змісту й методики трудового навчання осіб з інвалідністю, вагомий внесок у наукове розв'язання проблем змісту й методики трудового навчання зробила видатний учений-педагог, автор значної кількості підручників, посібників, навчальних програм з трудового навчання для дітей допоміжної школи – Г. Мерсіянова, яка продовжила наукову школу Г. Дульнева, І. Єременка, С. Мирського. Г. Мерсіянова та створила наукову школу вчених однодумців з дослідження корекційної спрямованості трудового навчання в спеціальній школі, підготовки дітей з інтелектуальними порушеннями до самостійної життєдіяльності [6].

Науковий аналіз психолого-педагогічних досліджень свідчить про накопичення значного досвіду з теоретико-методичних основ трудового навчання осіб з інвалідністю, що сприяло розробленню програмно-методичного забезпечення трудового навчання в реабілітаційних установах. Однак основна увага науковців була приділена професійно-трудова адаптації молодих людей цих закладів. Отже, варто зазначити, що аналіз практичного досвіду трудового навчання в реабілітаційних установах засвідчує низку проблем, що потребують негайного вирішення, а саме:

- відсутність сучасного науково-методичного забезпечення змісту трудового навчання;
- необхідність активізації творчих сил, підвищення рівня їхньої трудової компетентності;
- недостатнє врахування особливостей трудової діяльності осіб з інвалідністю;
- переважне використання в навчально-виховному процесі застарілих форм, методів і засобів трудової підготовки, які обмежують творчі здібності й нахили;

- значні труднощі в процесі виконанні технічних операцій і дотриманні етапності виконання практичних завдань;
- недостатнє матеріально-технічне забезпечення реабілітаційних установ.

Вирішення зазначених проблем можливе шляхом:

1. Удосконалення змісту трудового навчання на основі формування в осіб з інвалідністю трудової компетентності.
2. Удосконалення методик трудового навчання на основі врахування психофізичних можливостей осіб з інвалідністю з різними рівнями пізнавальних можливостей.
3. Формування та розвиток пізнавальної, мовленнєвої діяльності, а також виховання самостійності, організованості, позитивного ставлення до праці в цілому, що має сприяти соціальній адаптації.
4. Формування ціннісно-мотиваційного компоненту трудової діяльності, зокрема ціннісних позицій, переконань, поглядів, мотивів, вироблення адекватної моделі поведінки, що забезпечується в процесі трудового навчання
5. Посилення корекційно-розвивальних засобів впливу на особу з інвалідністю, її емоційно-вольової сфери [1].

Науково-методичні напрацювання вітчизняних учених з проблеми трудового навчання осіб з інвалідністю й практичний досвід формування навиків трудової діяльності в клієнтів реабілітаційних установ становлять базис, на основі якого розроблено зміст освітніх програм з трудового навчання для осіб з інвалідністю, що ґрунтуються на загальнолюдських цінностях і принципах науковості, інтегративності, системності, єдності навчання й виховання. Зміст освітніх програм з трудового навчання для осіб з інвалідністю розроблено з урахуванням особистісно орієнтованого підходу в процесі трудового навчання, сучасних освітніх технологій, що сприятимуть формуванню життєвої компетентності клієнтів, підвищенню мотивації до трудового процесу на основі ціннісного ставлення до людей праці, до самої праці, природи, культури та самого себе. При розробці змісту програм з трудового навчання враховано принцип неперервності технологічної освіти, який передбачає врахування змісту трудового виховання в реабілітаційних установах і створює базу для успішного опанування клієнтами технологій у початковій та основній ланках спеціальних закладів, забезпечує здобуття професійної освіти. Метою освітньої програми з трудового навчання з особами з інвалідністю є формування й розвиток у клієнтів інформаційно-комунікаційної, технологічної та основних компетентностей для реалізації їхніх психофізичних можливостей і соціалізації в суспільстві. Завдання, які ми ставимо для досягнення зазначеної мети:

1. Формування уявлення про світ професій, предметно-перетворювальну діяльність людини, шляхи отримання, зберігання інформації та способи її обробки.
2. Формування здатності до усвідомленого дотримання безпечних прийомів роботи з інструментами й матеріалами.
3. Розвиток навчальної, пізнавальної діяльності, ручних технік обробки матеріалів.
4. Формування вміння користуватися графічною інформацією та працювати з комп'ютером, технічною термінологією.
5. Виховання готовності до вирішення побутових завдань шляхом застосування алгоритмів виконання технологічних операцій у предметно-практичній діяльності.
6. Реалізація визначеного змістового компоненту освітніх програм з трудового навчання забезпечується такими змістовими лініями, як самообслуговування, ознайомлення з інформаційно-комунікаційними технологіями, техніко-технологічні операції, знайомство з декоративно-ужитковим мистецтвом, ручні техніки обробки матеріалів.
7. Опанування особами з інвалідністю визначених у Державних вимогах трудових знань і вмінь досягається на основі сформованості життєвої компетентності через здатність використовувати знання, уміння, техніко-технологічні операції в процесі повсякденного життя та власної предметно-практичної діяльності [4].

Отже, трудова підготовка осіб з інвалідністю спрямована на досягнення таких показників, які б відповідали вимогам повноцінної праці у сферах діяльності, пов'язаних із найбільш поширеними галузями народного господарства й доступних для опанування особами з інвалідністю. У процесі трудового навчання важливою особливістю є розробка корекційно-розвивальної роботи, що передбачає:

- формування уявлень про послідовність та поетапне виготовлення виробу з опорою на зразок і предметно-інструкційну карту; формування вмінь виконувати завдання на основі словесної інструкції з опорою на наочність, аналіз, планування й організація виготовлення виробу, самоконтроль; розв'язування в процесі трудової діяльності пізнавальних завдань у наочно-дійовому та наочно-образному плані (пізнавальний розвиток);
- опанування виробничою лексикою на основі використання техніко-технологічної термінології; формування вмінь давати вербальний звіт про власну діяльність (мовленнєвий розвиток);
- формування вмінь визначати розмір, форму, розташування деталей предметів і їх властивостей, колір; розвиток дрібної моторики, навичок вправно володіти інструментами під час виконання практичних завдань (сенсомоторний розвиток);

– формування позитивного ставлення до праці; усвідомленість навчально-практичної діяльності; цілеспрямованості, організованості, охайності; готовність доводити виконання трудового завдання до завершення (особистісний розвиток).

В умовах реабілітаційних установ трудове навчання й виховання розглядається як важливий засіб корекції, розвитку й формування особистості осіб з інвалідністю, підготовки їх до трудової діяльності. У корекції розвитку осіб з інвалідністю роль фізичної праці є надзвичайно вагомою. Під час виконання фізичної праці від працюючого вимагається не лише фізичне, а ще й розумове напруження, воно впливає на всі функції людського організму.

У процесі практичної діяльності коригуються:

- слабкість регулюючої функції мовлення;
- мислення й мовлення;
- недоліки моторики, постави;
- порушення взаємодії між мовленням і діяльністю;
- сенсорні функції;
- самооцінка;

У процесі практичної діяльності формуються:

- уміння працювати за інструкцією;
- уміння знаходити помилки й виправляти їх;
- уміння порівнювати виконану роботу зі зразком;
- раціональність прийомів і способів дій;
- плановірність дій; фізичні якості (точність, швидкість, координація рухів, спритність);
- самостійність;
- самоконтроль;

У процесі трудового навчання й виховання в учнів виховуються:

- професійний інтерес до праці;
- працелюбність;
- уміння працювати в колективі (зважати на інтереси його членів, узгоджувати їх із власними інтересами);
- уміння керувати своєю поведінкою і діяльністю в процесі праці;
- товариськість;
- дисциплінованість;
- організованість.
- перспективні мотиви діяльності;

Праця створює бадьорий настрій в осіб з інвалідністю, приносить їм радість, позитивні емоції, що сприяє загалом оздоровленню психіки. Трудова діяльність, яка правильно організована, дає можливість особам з інвалідністю досягти такого рівня психологічної, соціальної й практичної підготовки, який допомагає їм стати на шлях самостійного життя і праці.

Трудове навчання в реабілітаційних установах має низку взаємопов'язаних і взаємозумовлених етапів і враховує вікові й типологічні особливості осіб з інвалідністю:

1. На першому етапі відбувається процес формування загальної готовності до трудового навчання. Педагог забезпечує клієнтів знаннями про різні матеріали й уміннями роботи з ними; прищеплює інтерес до трудової діяльності, сприяє оволодінню вміннями користуватися інструментами. Окрім того, на першому етапі здійснюється навчання клієнтів самообслуговування.

2. На другому етапі відбувається процес професійної орієнтації в навчальних майстернях. На цьому етапі здійснюється загальнотехнічна підготовка клієнтів до професійно-трудоного навчання шляхом вироблення загальних прийомів праці. Окрім того, на другому етапі здійснюється навчання клієнтів суспільно корисної праці.

На розвиток трудових можливостей осіб з інвалідністю впливає вся система освітньої роботи, але безпосередня їх підготовка до трудової діяльності здійснюється на заняттях праці. В осіб з інвалідністю розвиваються самостійність, активність, умотивованість праці, потреба бути учасником соціально значущого продукту праці [5]. Готовність осіб з інвалідністю до трудової діяльності формується й у процесі вивчення загальноосвітніх знань, особливо на заняттях із соціально-побутового орієнтування. Здатність виконувати систему виробничо-виконавських функцій на основі операційних робочих навичок, технологічних знань, спеціальних інтелектуальних дій і наявність особистісних якостей, таких як самостійність, позитивне ставлення до праці, зорієнтованість у діяльності, дисциплінованість, свідчить про компетентність осіб з інвалідністю в самостійній продуктивній праці. Отже, у структурі компетентності осіб з інвалідністю в реабілітаційних установах до майбутньої праці як інтегративної якості ми виділяємо два основні компоненти:

1. Професійна компетентність: технічні й технологічні знання, практичні вміння та навички, уміння реалізовувати їх у практичній діяльності.

2. Особистісна компетентність: позитивне ставлення до праці, орієнтованість у завданні, самостійність, дисциплінованість.

Специфіка навчального процесу в реабілітаційних установах вимагає тісного зв'язку трудового навчання із загальними предметами. Цей зв'язок є взаємозумовленим і двобічним. Під час вивчення навчального матеріалу педагог створює такі ситуації, коли є потреба у використанні трудових умінь і навичок. І так само в процесі трудового навчання педагог стимулює осіб з інвалідністю до використання знань, які набуті при вивченні іншого навчального матеріалу. При правильній організації навчальної діяльності осіб з інвалідністю реалізуються взаємозв'язки трудового навчання із загальними предметами. Залучення осіб з інвалідністю до активної діяльності під час засвоєння знань – одна з важливих умов такої організації. Уся діяльність осіб з інвалідністю повинна будуватися на основі самостійного використання набутого досвіду, самостійного пошуку способів розв'язання завдань. Тільки за таких умов зв'язок загальноосвітніх знань і трудової діяльності осіб з інвалідністю стає стимулом до активізації виховного й навчального процесу та максимально сприяє корекції вад психофізичного розвитку та подальшому формуванню новоутворень їхньої особистості [10].

Висновки. Підготовка осіб з інвалідністю до самостійної праці – найважливіша функція освітнього процесу реабілітаційних установ і кінцева мета їхньої роботи. Виконуючи цю функцію, вони роблять істотний внесок у розв'язання проблеми інтеграції осіб з інвалідністю в сучасні умови суспільних відносин. Достатньо сформована матеріально-технічна база реабілітаційних центрів для професійно-трудового навчання та суспільно корисної продуктивної праці створює реальні можливості для побудови цілісної системи навчально-виховної роботи, кожен елемент якої розв'язує комплекс навчальних, виховних, корекційних, лікувальних та оздоровчих завдань. Отже, спеціально організоване трудове навчання, яке ґрунтується на врахуванні індивідуальних і типологічних особливостей психофізичного розвитку осіб з інвалідністю, підвищує рівень їхньої самостійності у виконанні трудового процесу, починаючи від орієнтування в завданні, планування ходу його виконання до одержання кінцевого результату. Від того, наскільки освітній процес спрямовується на розвиток пізнавальної діяльності, мотивів, професійної компетентності й особистісних якостей осіб з інвалідністю, залежить їхня готовність до самостійної трудової діяльності.

Використана література:

1. Бондар В. І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці : навчальний посібник. Київ : Наш час, 2005. 176 с.
2. Мерсіянова Г. М. Основні теоретичні засади методики трудового навчання розумово відсталих школярів (початкова ланка). *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі* : збірник. Київ : Наук. світ, 2009. Вип. 11. С. 180–184.
3. Мерсіянова Г. М. Корекційна спрямованість процесу оцінювання навчальних досягнень розумово відсталих учнів з трудового навчання (початкова ланка). *Теорія і практика олигофренопедагогіки та спеціальної психології* : збірник / ред. Т. В. Сак. Київ : Освіта України, 2011. Вип. 5. С. 59–67.
4. Мерсіянова Г. М. Професійно-трудове навчання у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах для розумово відсталих дітей : посібник. Київ : Педагогічна думка, 2012. 80 с.
5. Мирский С. Л. Методика профессионально-трудового обучения во вспомогательной школе : пособие. Москва : Просвещение, 1980. 183 с.
6. Миронова С. П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет: редакційно-видавничий відділ, 2008. 204 с.
7. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Частина 2. : Навчання і виховання дітей. 224 с.
8. Хохліна О. П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку. Київ : Педагогічна думка, 2000. 286 с.
9. Хохліна О. П. Формування усвідомленості діяльності в процесі трудового навчання учнів допоміжної школи. Луганськ : Видавництво ЛДПУ ім. Тараса Шевченка "Альма-матер", 2002. 60 с.
10. Чеботарьова О. В. Удосконалення змісту трудового навчання в учнів спеціальної школи. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі* : збірник / ред. В. В. Засенка. Вип. 11. Київ : Наук. світ, 2009. С. 291–295.

References:

1. Bondar V. I. (2005) *Problemy korektsiynoho navchannya u spetsial'nyy pedahohitsi (navchal'nyy posibnyk)* [Problems of correctional education in special pedagogy (textbook)]. Kyiv: Naukovyy chas. 176 s. [In Ukrainian].
2. Mersiianova H. M. (2009) *Osnovni teoretychni zasady metodyky trudovoho navchannya rozumovo vidstalykh shkolyariv (pochatkova lanka). Dydaktychni ta sotsial'no-psykholohichni aspekty korektsiynoyi roboty u spetsial'nyy shkoli (zbirnyk)* [Basic theoretical principles of methods of labor education of mentally retarded students (primary level). Didactic and socio-psychological aspects of correctional work in a special school (collection)] – *Naukovyy svit*, (11). 180–184 [In Ukrainian].
3. Mersiianova H. M. (2011) *Korektsiyna spryamovanist' protsesu otsinyuvannya navchal'nykh dosyahnen' rozumovo vidstalykh uchniv z trudovoho navchannya (pochatkova lanka). Teoriya i praktyka olihofrenopedahohiky ta spetsial'noyi psykholohiyi (zbirnyk)* [Corrective orientation of the process of assessing the educational achievements of mentally retarded students in labor training (primary level). Theory and practice of oligophrenic pedagogy and special psychology (collection)] – *Osvita Ukrainy*, (5). 59–67 [In Ukrainian].
4. Mersiianova H. M. (2012) *Profesiyino-trudove navchannya u spetsial'nykh zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladakh dlya rozumovo vidstalykh ditey (posibnyk)* [Vocational and labor education in special secondary schools for mentally retarded children (a manual)]. Kyiv: Pedahohichna dumka, 80 s. [In Ukrainian].
5. Mirskiy S. L. (1980) *Metodika professional'no-trudovogo obucheniya vo vspomogatel'noy shkole (posobiye)* [Methodology of vocational training in auxiliary schools (manual)]. Moskva: Prosveshcheniye, 183 s. [in Russian].

6. Myronova S. P. (2008) *Olihofropedahohika. Kompaktnyy navchal'nyy kurs (navchal'nyy posibnyk)* [Oligophrenic pedagogy. Compact training course (textbook)]. Kamianets-podilskyi: Kamianets-podilskyi derzhavnyy universytet: redaktsiyno-vydavnychy viddil, 204 s. [In Ukrainian].
7. Synov V. M. (2009) *Korektsiyna psykhopedahohika. Olihofropedahohika (pidruchnyk, chastyna 2. Navchannya i vykhovannya ditey)* [Corrective psychopedagogy. Oligophrenic pedagogy (textbook, part 2. Education and upbringing of children)]. Kyiv: Vydvo NPU imeni M.P. Drahomanova, 224 s.
8. Khokhlyna O. P. (2000) *Psykhologo-pedahohichni osnovy korektsiynoyi spryamovanosti trudovoho navchannya uchniv z vadamy rozumovoho rozvytku* [Psychological and pedagogical bases of correctional orientation of labor training of students with intellectual disabilities]. Kyiv: Pedahohichna dumka, 286 s. [In Ukrainian].
9. Khokhlyna O. P. (2002) *Formuvannya usvidomlenosti diyal'nosti v protsesi trudovoho navchannya uchniv dopomizhnoyi shkoly* [Formation of awareness of activity in the process of labor training of auxiliary school students]. Luhansk: Vydavnytstvo LDPU im. Tarasa Shevchenka «Al'ma-mater», 60 s. [In Ukrainian].
10. Chobotarova O. V. (2009) *Udoskonalennya zmistu trudovoho navchannya v uchniv spetsial'noyi shkoly. Dydaktychni ta sotsial'no-psykhologichni aspekty korektsiynoyi roboty u spetsial'niy shkoli (zbirnyk)* [Improving the content of labor training in students of special schools. Didactic and socio-psychological aspects of correctional work in a special school (collection)] za red. V. V. Zasenka. – *Naukovyy svit*, (11). 291–295 [In Ukrainian].

Husieva T. O. Scientific and methodological principles of labor content training of persons with disability in rehabilitation centers

Socio-economic transformations that take place in Ukraine in market conditions, cause significant changes in the content and forms of organization of the educational process in the system of labor training of persons with disabilities in order to improve the quality of their training to master available professions. The system of labor training in rehabilitation institutions for people with disabilities has significant gaps and needs to be updated in terms of preparing them for life in society with maximum consideration of socio-economic realities, specific production conditions and relationships. The development of new forms of management, the introduction of new equipment and technologies, the use of information and communication technologies require an increase in the level of technological culture of persons with disabilities, which significantly complicates their social and labor adaptation. The problem is so significant that its solution is mandatory and requires a revision of the scientific and methodological support of labor training in the system of special institutions and rehabilitation facilities for people with disabilities. The main tasks of the rehabilitation institution are the comprehensive development of clients' personality, their preparation for independent living on the basis of the formation of knowledge and skills in subjects, which creates the preconditions for their further social and labor adaptation. A component of the general preparation of persons with disabilities for independent work and household activities is labor training in rehabilitation institutions.

The work of people with disabilities should promote the development of their motivational sphere and self-awareness, based on which the value attitude to work is strengthened, ideas about the role of work in people's lives are formed, various professions are formed [10].

Key words: labor training, person with a disability, rehabilitation institution, education, correction, program, vocational adaptation.